

In naam van de vrijheid

De Tsjecho-Slowaakse strijd voor democratie

Honderden keren heb ik de naam Jan Palach in mijn jeugd gehoord. Dat lijkt nu misschien wat vreemd, maar in de jaren zeventig sprak mijn moeder vaak over deze jonge Tsjech (toen nog een 'Tsjecho-Slowaak' genoemd). Jan Palach werd voor mij het symbool van de verwoestende kracht van de communisten. Doordat die slechte communisten een einde hadden gemaakt aan de dappere – voor vrijheid – strijdende Tsjecho-Slowaken, had deze veelbelovende intellectueel geen andere mogelijkheid gezien dan zichzelf midden in Praag in brand te steken. Die rot-Russen ook!

Kleio gaat wat dieper in op de Verplichte Historische Voorbeelden. Met behulp van deze achtergrondinformatie kunt u uw leerlingen nog beter voorbereiden op de examenstof. Een serie om te bewaren dus. Dit artikel geeft achtergrondinformatie bij het verplichte voorbeeld *Praagse Lente* (1968).

Tsjecho-Slowakije was na de Eerste Wereldoorlog ontstaan uit de brokstukken van de Oostenrijks-Hongaarse dubbelmonarchie. Tijdens het interbellum gold het als de enige stabiele democratie voorbij Berlijn. Maar na de Tweede Wereldoorlog kwam er een zeer repressief stalinistisch bewind aan de macht. Niet omdat de Russische troepen met groot machtsvertoon het land onderdrukten, integendeel. Bij de verkiezingen van 1946 kreeg de Communis-

tische Partij maar liefst veertig procent van de stemmen. De steun voor deze Russisch georiënteerde partij kwam voort uit het voor de Tsjecho-Slowaken grote trauma van München in 1938. Daar werd bedisseld dat het geïndustrialiseerde grensgebied aan nazi-Duitsland werd gegeven, zonder dat de Tsjechen daar ook maar enige zeggenschap over hadden. Sterker nog, de twee Tsjechische functionarissen werden met medeweten van de Engelse hulpjes van Chamberlain 'vastgehouden' op hun hotelkamer. Daardoor konden ze niet aanwezig zijn bij de beraadslagingen of zelfs maar overleg voeren met de Duitse onderhandelaars. Na Hitlers loze belofte om in ruil voor Sudetenland geen territoriale claims te leggen op enig gebied, werd Tsjecho-Slowakije van de kaart geveegd. De Tsjecho-

Slowaken hadden een les geleerd; ze hadden een sterke bondgenoot nodig en de communisten uit de Sovjet-Unie konden dat zijn. 'Tsjecho-Slowakije wordt een vrij en onafhankelijk land en wij gaan ons niet in jullie aangelegenheden mengen,' beloofde Stalin in maart 1945.

Democratisch communisme

Toch hadden de communisten in februari 1948 een putsch nodig om de alleenheerschappij naar zich toe te trekken. Op alle belangrijke posities in de maatschappij kregen ze het voor het zeggen. Hoewel het in de jaren vijftig in de buurlanden (Polen, Hongarije) vaak tot opstanden kwam, bleef het in Tsjecho-Slowakije relatief rustig, misschien mede door de vele showprocessen die werden gehouden tegen vermeende anticommunisten en door het oprichten van strafkampen. Met de komst van een jonge generatie bevlogen communisten – de Slowaak Alexander Dubček trad in januari 1968 met instemming van Brezjnev aan als partijleider als opvolger van Antonín Novotný – werd de roep om het ooit beloofde 'democratisch communisme' steeds sterker. Tot verrassing van onder anderen Dubček zelf leek de communistische partij in meerderheid in te stemmen met veranderingen op economisch gebied, maar vooral op politiek gebied. Dubček sprak

Tsjecho-Slowaken lopen met de nationale vlag langs een brandende tank in Praag, 1968. Foto uit *CIA Analysis of the Warsaw Pact Forces: The Importance of Clandestine Reporting*.

in april 1968 van het 'actieprogramma' waarin stond: 'Mensen moeten de kans krijgen om zelf na te denken en hun mening te uiten...' De excessen van vroeger werden onderzocht. Op den duur werd zelfs de censuur afgeschaft en werd er een interne democratisering van de partij aangekondigd. Maar de massale kritiek in de pers op het politieke systeem overviel de partijleiding. Toen daar ook nog commentaren in de pers bij kwamen, die opriepen om het land uit het Warschaupact terug te trekken, waren de rapen gaar. Hoewel Dubček beweerde dat hij 'het socialisme met een menselijk gezicht' in de hand kon houden, waren de omringende landen daar duidelijk niet van overtuigd – stel dat de vrijheidsgevoelens over zouden slaan naar hun gebieden!

Telefoon van Brezjnev

Eind juli kwam er een inderhaast belegde bijeenkomst bij de grens van de Sovjet-Unie en Tsjecho-Slowakije, waarbij Brezjnev eiste dat er een einde kwam aan de anti-Sovjet-verklaringen. Dubček beloofde alles in het werk te stellen om dit te realiseren. De Sovjetleiders leken tevreden en een invasie leek ver weg. Maar in het midden van de zomer werd Brezjnev toch zenuwachtig: het congres van de Tsjecho-Slowaakse partij (gepland in september) zou weleens nog meer liberale hervormingen gaan eisen. Dubček werd daarom gebeld en gesommeerd op te treden tegen de meest 'vrije' dagbladen. Dubček vroeg om meer tijd om de eigen lijn van zijn land vast te kunnen houden, maar werd – volgens de transcriptie van het telefoongesprek – door Brezjnev hardhandig op de vingers getikt: '...dit is het zoveelste bewijs dat je ons misleidt, en ik kan het niet als iets anders beschouwen dan dat, laat ik je dat in alle eerlijkheid zeggen. (...) Maar je begrijpt toch wel dat deze aanpak, deze manier om de plichten te vervullen (...) ons zal dwingen de hele situatie nogmaals te evalueren en tot

nieuwe, eenzijdige maatregelen over te gaan.' De belofte die Brezjnev vervolgens deed om nog eens met Dubček te bellen is hij nooit nagekomen. In de ochtend van 21 augustus trokken troepen van de Sovjet-Unie (samen met die van andere Warschaupactlanden) Praag en andere steden binnen. Zo'n zeventig leiders van de Tsjecho-Slowaakse communistische partij werden gearresteerd, naar Moskou gebracht en daar gedwongen een papier te ondertekenen waarop duidelijk stond aangegeven dat bepaalde dagbladen werden verboden en dat er een stop kwam op de meest controversiële hervormingen. De Praagse Lente bloedde dus dood. Toch liet de bevolking zich niet onbetuigd. Veel mensen kalkten stiekem allerlei teksten op muren om duidelijk te maken wat ze van de aanwezige Sovjettroepen vonden. Een kleine opsomming die duidelijk maakt hoe de Tsjecho-Slowaken dachten over de militaire ingreep: *München 1938. Moskou 1968. Tweemaal bezet, tweemaal een les. Eeuwig met de Sovjet-Unie – het graf in. Als we destijds Hitler hebben overleefd, dan kan ook Brezjnev worden overleefd. Leve het Rode Leger, maar wel ergens anders. De Duitsers wilden ons voor duizend jaar, de Russen tot in de eeuwigheid. Ivan, kom gauw naar huis. Natasja gaat met Kolja! Mama.* Het mocht niet baten. Aan de Praagse Lente – een westers begrip – kwam een einde.

Muntcocktail

Het Westen reageerde nauwelijks. President Johnson van de Verenigde Staten zat te veel met de Vietnamoorlog in zijn maag. De Russische ambassadeur die op het matje werd geroepen kreeg, in plaats van een uitbrander, een muntcocktail geserveerd. De bevolking in het Westen ging wel massaal de straat op om te demonstrenen tegen de Sovjetinvasie. De sympathie lag bij die arme Tsjecho-Slowaken. Maar in Tsjecho-Slowakije zelf werd door de aanwezigheid van Sovjettroepen en de instelling van een repressief regime onder leiding van Gustáv Husák de bevolking hoe langer hoe meer onder de duim gehouden. Dat de student Jan Palach in januari 1969 zich op het grote Wenceslasplein overgoot met benzine en zichzelf vervolgens in de fik stak, maakte diepe indruk in het Westen en dus ook op mijn moeder (destijds 27 jaar oud). Een enkele Nederlandse stad besloot zelfs een straat naar hem te vernoemen. Maar zijn daad – en het tiental daarop volgende zelfverbrandingen – veranderde niets. De Sovjettroepen bleven tot 1991 in Tsjecho-Slowakije. Uiteraard is er na de Fluwelen Revolutie van 1989 aandacht gekomen voor de 'helden' van toen: er is een groot herdenkingsteken voor Palach in Praag neergezet en ook is het plein voor de universaliteit naar hem vernoemd. Waarschijnlijk zullen vele Tsjechische moeders hun kinderen vertellen over Jan Palach en hen duidelijk maken hoe wanhopig mensen kunnen worden wanneer ze in hun vrijheid worden beknot. ■

Na de Fluwelen Revolutie in 1989 werden de helden van de Praagse Lente geëerd. Zo werd het Rode Leger-plein omgedoopt tot het Jan Palach-plein. Begin 2016 werd hier het monument *The House of the Suicide and the House of the Mother of the Suicide* van John Hejduk (1929-2000) geplaatst. Deze Amerikaanse architect van Tsjechische afkomst ontwierp het werk rond 1986. Het heldere object met de open stralen verbeeldt Jan Palach, het donkere gecorrodeerde 'de wanhopige moeder'.

